

Həsən Kayıhanın “Sultan” romanında qürbətdə iki mədəniyyət arasında qalan insanların daxili böhranı

Səriyyə Gündoğdu

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA akademik Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu
E-mail: seriyye@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-2550-0311

Annotasiya. Bu gün qloballaşmanın nəticəsi kimi dünyada mədəniyyətlərarası əlaqələr və qarşdurma, etnik və dini kimlik məsələsi, kütləvi miqrasiyalar yeni bir nizamın yaranmasından xəbər verir. Tarix boyunca dünyada bir yerdən başqa yerə müxtəlif səbəbli köçlər olmuşdur. Lakin XX və XXI əsrlər tarix boyu kütləvi köçlərin ən çox baş verdiyi əsrlərdir. 1961-ci ildən etibarən, Türkiyədən Almaniyaya sosial-iqtisadi baxımdan əsasən ehtiyac içində yaşayan Anadolu türklərinin köç prosesi başlamışdır. Bu köç Türkiyə tarixində ən böyük köç hesab edilir. Köç edən insanların həyat və məişəti, sevinc və kədərləri, vətənə olan həsrətləri, yeni cəmiyyətdə yaşadıkları problemləri məhz ədəbi abidələr sayılan dastanlarda, aşıq şeirlərində, hekayə və nağıllarda əks olunur. Almaniyaya köç edən türklərin yaşadıkları həyat öz dövründə yazılan romanlarda, hekayə və şeirlərdə, hətta az sayda da olsa, teatr əsərlərində təsvir olunmuşdur. Almaniyada mühaçirətdə olan və daha sonra onların övladları üçün ikinci vətənə çevrilən bu ölkədə yaranan əsərlər buradakı insanları və onların həyatını bizə tanıdır. Almaniyada yaranan türk ədəbiyyatı, əslində, köç konseptində sənayeləşmənin yaratdığı modern toplumlarda fərdlər arasındakı fərqliliklərdən, ortaya çıxan problemlərdən bəhs edir. Almaniyada yazıb-yaradan ikinci nəsil adlandırılan yazıçılar bu məsələlərə çox toxunmuşlar. Bu yazıçılardan biri də Həsən Kayıhandır. Bu məqalədə qürbətdə yaşayan türklərin çəkdikləri əziyyətləri əsərlərində əks etdirən H.Kayıhanın “Sultan” adlı romanı tədqiqatə cəlb edilmiş və mədəniyyətlərarası əlaqələr kontekstində gənc bir qızın dilemmada qalması, yalqızlaşması, böhran yaşaması və daxili münəqişə yaşayaraq, daha sonra necə özünə dönməsi təhlil edilir.

Açar sözlər: Almaniya, iki mədəniyyət, sultan, milli-mənəvi dəyərlər, daxili böhran

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 01.10.2024; qəbul edilib – 15.10.2024

Internal crisis of people stuck between two cultures abroad in Hasan Kayıhan's novel “Sultan”

Seriyye Gundogdu

Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor
Institute of Oriental Studies named after Academician Z.M.Bunyadov of ANAS
E-mail: seriyye@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-2550-0311

Abstract. Today, as a result of globalization, intercultural relations and conflict in the world, the issue of ethnic and religious identity, mass migrations indicate the emergence of a new order. Throughout history, there have been migrations from one place to another for various reasons. However, the 20th and 21st centuries are the centuries in which the most massive migrations took place throughout history. Since 1961, the migration process of mainly Anatolian Turks, who live in need from a socio-economic point of view, started from Turkey to Germany. This migration is considered the biggest migration in the history of Turkey. Again, when we look at history, we find the life and everyday life, joys and sorrows, longings for the homeland, problems experienced in the new society by emigrants in epics, love poems, stories and fairy

tales, which are considered literary monuments. The lives of the Turks who immigrated to Germany were also reflected in novels, stories and poems, and even in a small number of theater works. The works created in this country, which later became a second homeland for their children who emigrated to Germany, introduce us to the people here and their lives. The Turkish literature that originated in Germany actually expresses the problems caused by the differences between individuals in modern societies created by industrialization in the concept of migration. In this sense, the so-called second generation writers living and writing in Germany have touched on these issues a lot. One of these writers is Hasan Kayıhan. H.Kayıhan's novel "Sultan", which reflects the sufferings of Turks living abroad, was included in the research.

In the article is dealt with the work "Sultan" by Hasan Kayıhan on the life of Azerbaijanis living abroad.

Keywords: Germany, two cultures, Sultan, national-moral values, internal crisis

Article history: received – 01.10.2024; accepted – 15.10.2024

Giriş / Introduction

Qloballaşma nəticəsində dünyada artan mədəniyyətlərarası münasibətlər və münaqişələr, etnik və dini kimlik problemləri, kütləvi miqrasiya, əslində, yeni dünya sistemindən xəbər verir. 1961-ci ildən sosial-iqtisadi səbəblərlə Türkiyədən Almaniyaya köçən, əsasən Anadoludan olan türk mühacirlərinin həyatı, üzləşdikləri problemlər bu dövrün roman, hekayə və şeirlərində öz əksini tapmışdır. Bu əsərlər Almaniyada doğulub-böyüyən yeni nəsillərin özlərinə ikinci vətən saydıqları Almaniyada üzləşdikləri çətinlikləri anlamağa kömək edir. Almaniyada meydana çıxan türk ədəbiyyatı müasir cəmiyyətlərdə sənayeləşmənin yaratdığı fərdlər arasındakı fərqliliklərin yaratdığı problemlərdən bəhs edir. Fərqli milli, mənəvi və mədəni dəyərlərin yaşandığı Almaniyada türklər üçün öz adət-ənənələrini qoruyub saxlamaq, cəmiyyətə uyğunlaşmaq asan məsələ deyil. Anadolu dəyərlərinin içində yetişən və formalaşan insanlar onlara yad olan fərqli dəyərlərin formalaşdığı başqa bir yaşayış mühitinə keçmişlər. Bu da istər çalışdıqları iş yerində, istərsə də ictimai həyatın digər sahələrində heç də asan olmamış, böyük maneələr yaratmışdır. Sənayeləşmənin insan təbiətinə təsiri, eləcə də nəsillərarası qarşıdurmalar, din, əxlaq, mədəni və sosial fərqliliklər Almaniyaya gələn türk işçilərin yükünü daha da ağırlaşdırmışdır. Türk ailələrində yetişən və Almaniyada dəyərlərinin təsiri ilə formalaşmağa çalışan gənc nəsil öz valideynlərinin əməl etdiyi dəyərləri əskik görür və düşüncələrində yaranan ziddiyyətli fikirlər bəzən onları böhrana sürükləyir. Valideynlərindən uzaqlaşan

gənclər psixoloji sarsıntı yaşadıkları alman cəmiyyətində də özlərinə yer tapa bilmirlər. Çünki yeni nəsil nə ailəsi ilə ayaqlaşa bilər, nə də alman cəmiyyəti ilə. Buraya ksenofobiya da əlavə olunduqda, vəziyyət daha da ağırlaşır. Ksenofobiyanın aşkar faktorlarından biri bu gün də bəzi insanların və siyasətçilərin problemlərinin səbəbi kimi immiqrant işçiləri və onların ailələrini görmələridir. Belə bir vəziyyətdə valideynlərindən və cəmiyyətdən yetərli dəstəyi ala bilməyən gənclər yanlış yollara düşür və gələcəklərini sual altında qoyurlar. Əslində bu, Almaniyadakı türk işçilərin, hətta türk millətinin böyük problemi. Bu məsələ, əlbəttə, ziyalı təbəqənin, xüsusilə də şair və yazıçıların diqqətindən qaçmamışdır. Demək olar ki, bütün ədəblər öz əsərlərində bu problemə toxunmuş və doğru yolu göstərməyə çalışmışlar. Bunlardan biri də Həsən Kayıhandır.

Almaniyada yaranan türk ədəbiyyatının tanınan simalarından olan Həsən Kayıhan dövrünün bəzi siyasi səbəblərindən dolayı Almaniyaya getmək məcburiyyətində qalmışdır. Hər zaman xalqının mənafeələrini düşünən yazıçı nəyin bahasına olursa olsun, həqiqəti yazmaqdan çəkinməmişdir. Həsən Kayıhan Almaniyada yaşadığı müddətdə "qürbətçi" olaraq adlandırılan türk insanların yaxından izləmiş, onların yaşadıkları həyatı və problemləri əsərlərinin əsas mövzusunə çevirmişdir. Yazıçı əsərlərində yad bir mədəniyyətdə yaşamaq uğrunda mübarizə aparan, getdikcə öz mədəniyyətindən, dilindən uzaqlaşan bu insanların həyat macəralarını realist bir dillə qələmə almışdır.

Əsas hissə / *Main Part*

Həsən Kayıhanın həyatı və yaradıcılıq yolu. Həsən Kayıhan Trablus, Balkan, Çanaq-qala və Dumlupınar müharibələrində iştirak edən Qara Mustafa Çavuşun qızı Fatimə xatun ilə Yunan müharibəsində böyük qəhrəmanlıqlar göstərmiş Kəbir Ümmət Əfəndinin oğlu Şəkə-rağanın övladı olaraq Biləcik-Pazaryeri Bakraz (Günyurdu) kəndində dünyaya gəlmişdir. İbtidai təhsilini kənddə tamamlayan Həsən Kayıhan Pazaryeri qəsəbə orta məktəbində təhsilini davam etdirmişdir. Osmanlı İmperatorluğunun quruluş dövrü qəhrəmanlıq hekayələri ilə böyüyən Həsən 10-11 yaşlarında ikən 27 may 1960-cı ildə ortaya çıxan ixtilalın təsiri ilə çətinliklər yaşayır. Bir yandan Hasibə nənəsinin ona danışdığı dastan, nağıl və qəhrəmanlıq hekayələri ilə qanadlanan Həsən, digər yandan ixtilalın nəticəsi olan qadağalarla dolu qorxu, təlaş və susqunluqla müşahidə olunan günlər keçirir. Kayıhan həyatını bir səyahətə bənzədir. Bu səyahət zamanı o, yuxarıdakı mavi səma ilə ayağının altındaki yağışlı torpaq arasında ilişib qaldığını hiss edir və zaman keçdikcə özünü “Ergenekon” dastanındaki qəhrəmana bənzədir. Dinlədiyi nağıllar, xalq hekayələri və epik rəvayətlər onun şəxsiyyətini formalaşdıran ən mühüm ünsürlər kimi önə çıxır. Bir müddət sonra Dədə Qorqud, Bilgə Kağan haqqında geniş məlumatla sahib olan H.Kayıhan Ərtoğrul Qazının yurdunda böyüdüüyü üçün qürurlandığını yazır.

On üç yaşında məktəbdə yığılaraq biləyi sınan yazıçı məktəb rəhbərliyi tərəfindən Millət Xəstəxanasına aparılır. Biləyinə “gips” qoyulmasına baxmayaraq, qolunda heç bir irəliləyiş olmadığını görən atası onu Ankara Nümunə Xəstəxanasına aparır. Burada bir müddət müalicə olunan Kayıhan Nəcmiyə adlı kipli tibb bacısından türk tarixinin önəmli qəhrəmanları haqqında məlumat alır. Türk tarixində dərin izlər buraxan qəhrəmanlar müəllifin ədəbiyyat anlayışının formalaşmasında mühüm qaynaq olur.

Yazıçı 1968-ci ildə müəllimlər məktəbini bitirir və bir müddət müəllim işləyir. Sonradan Təhsil İnstitutuna daxil olan H.Kayıhanın ən mühüm qazancı S.Ahmet Arvasi kimi bir müəllimdən dərs alması olur. Tarix, sosiologiya, siyasət və dövlət idarəçiliyinə aid kitablar oxuyan

və özünü yaxşı yetişdirən müəllif Yaxın Şərq Dövlət İdarəçilik İnstitutuna qəbul imtahanlarında da uğur qazanır. Bu məktəbi bitirən H.Kayıhan Milli Təhsil Nazirliyinin şöbə müdiri vəzifəsinə təyin edilir. İki ildən sonra 1974-cü ildə Dövlət Dil Məktəbinin İngilis dili fakültəsini bitirir. Oxumaq həvəsi artan yazıçı Hacettəpə Universitetində də magistr təhsili alır. Bir müddət sonra dövlət təqaüdü ilə Miçiyan Universitetində doktoranturada oxumaq üçün verdiyi imtahanı keçir. Lakin müəyyən səbəblərdən onun təqaüdü ləğv edildiyi üçün arzusu reallaşmır. Həmin il ailə quran yazıçı bir dostunun dəvətinə uyur və sevimli ölkəsini tərk edərək Almaniyaya köçür. Burada (Essen Universitetində) “Qərbi Avropa türklərində mədəniyyət dəyişikliyi” mövzusunda doktorluq dissertasiyasını hazırlamağa çalışır. Lakin “siz həm işləyə və həm də eyni zamanda doktorluq dərəcəsi ala bilməzsəniz” cavabını alan H.Kayıhan müqaviləsinin ləğv ediləcəyini öyrəncə bu istəyi nəticəsiz qalır.

Elmə, oxumağa, öyrənməyə böyük marağı olan Həsən Kayıhan sırf bəzi şeylər söyləmək xatirinə yazan yazıçı deyil. O, xalqını düşünən, öz dəyərlərinə sadıq bir şəxsiyyətdir. O, bu ictimai şüurla qütbətdə yaşayan türklərin acınacaqlı vəziyyətini, kimlik böhranlarını, o yad ellərdə yaşadıkları təcrid və yalnızlıq psixologiyası, vətənin bəzən buradakı insanları qorumaq üçün kifayət etmədiyini qələmi ilə dilə gətirməkdən çəkinməmişdir. Yazıçı, ədəbiyyat tarixçisi, publisist Əhməd Kabaklı “Türk Ədəbiyyatı” əsərinin 5-ci cildində Həsən Kayıhan haqqında “Həsən Kayıhan, həqiqətən, vicdanlı bir türk yazarı olaraq əsərlərində Almaniyada (və digər Avropa ölkələrində) yaşayan sadələvh türk xalqını, dağınıq türk ailələrinin dramını təsvir edir; milli mədəniyyətdən qopmuş, yad adətlərə uyğunlaşa bilməyən qardaşlarımızın iqtisadi-mənəvi iztirablarını israrla, ağırlı bir qəlblə təsvir edən romançımızdır”, – deyə tanır. H.Kayıhan Almaniyada müəllimlik fəaliyyəti ilə yanaşı, aktiv siyasətlə də məşğul olur. O, türk diasporasının güclənməsi, Türkiyə imicinin qaldırılması, Almaniyada siyasi partiyalarında türk əsilli namizədlərin və siyasətçilərin güclü olması və müvəffə-

qiyyət qazanması üçün siyasi fəaliyyət göstərmişdir.

İlk yazısını 1966-cı ildə “Emre” jurnalında nəşr etdirən H.Kayıhan Biləcikdə “Oba” qəzetini yayımlayır. Ədəbi fəaliyyətə 1966-cı ildən başlayan H.Kayıhan sırasıyla “Töre”, “Ortadoğu”, “Hergün”, “Milli Eğitim ve Kültür”, “Kan”, “Doğuş”, “Türk Edebiyatı” kimi bir çox qəzet və jurnallarda yazılar yazır. Bir müsahibəsində hələ uşaq yaşında yazdığı məqalənin təsirini belə anladır: “15 yaşında ikən ilk məqaləm dərc olunanda aldığım təriflərdən təsirlənərək şeirlər, hekayələr yazmaq həvəsi və ora-bura göndərmənin verdiyi zövq... Əlbəttə ki, əlimin altında zəngin bir kitabxananın açdığı böyük bir qapı... Bütün bu imkanlar, mənə, bu imkanlar hər bir insanda yazmaq həvəsi oyandırardı” [1, s.37].

1975-ci ildə yazdığı “Yoklar” adlı romanı ilə ədəbi mühitdə tanındı və bu romanı Peyami Səfa Ədəbiyyat Mükafatına layiq görüldü. Yaradıcılığının ilk mərhələsindən etibarən, əsərlərinin ideya-məzmun xüsusiyyətlərinə baxdıqda, əsasən, onların sosial-siyasi məzmununda olduğunu görürük. Müəllif ilk romanından son romanına qədər ideya-məzmun baxımından eyni xətt üzrə davam etsə də, sənətkarlıq xüsusiyyətləri baxımından getdikcə güclü əsərlər yazır. Hasan Kayıhan müəllifin əsərlərində kamera rolunu oynamasına, tərəfsiz qalmasına qarşıdır. Onun fikrincə, yazıçı cəmiyyətdəki problemlərin, dərini anlatdığı qəhrəmanın səsi olmalıdır. “Ədəbiyyat sənətin bir qolu kimi və onunla bağlı roman da axan bulağın yeknəsəqliyindən kənara çıxaraq zaman-zaman tərəf tutmaqdan çəkinməməlidir; oxucu tərəfindən ədalətsiz görünməkdən çəkinməməlidir. Romana heç vaxt riyaziyyat dərsliyi kimi baxmaq olmaz. Müəllif məşğul olduğu mövzunu təqdim etmək üçün məsuliyyət daşıyır; analizlər vermək onun işi deyil. “Hər bir oxucunun öz məntiqinə uyğun nəticə çıxarmaq azadlığı olmalıdır” [3, s.904].

Həsən Kayıhanın romanlarındakı qəhrəmanlar dərin müşahidələrin məhsuludur. Müəllif bu qəhrəmanları öz ictimai quruluşlarından danışmağa vadar edir. Həsən Kayıhan çox canlı və aktiv olan bu qəhrəmanlar vasitəsilə zaman-zaman mühüm vəzifələr təyin edərək (məsələn, “Heç kimlər” romanının qəhrəmanlarından biri olan Süleyman) ictimai mesajlar verməyə çalışır.

Bəzən o, bu qəhrəmanları ilə həyatda da qarşılaşır (“Bəylər Aman” romanındakı Çolaq Sami kimi).

Kayıhanın əsərlərində yaşadığı mühitin və bu mühitdə keçən uşaqlığının izlərini görmək mümkündür. Ərtoğrul Qazini Anma şənlikləri, Biləcik və Biləcikdəki hadisələr yazısını keçmiş günlərə aparır. Yazmağın özünüifadə üsulu olaraq qəbul edən müəllif yazı macərəsində və əsərlərində dərin təsiri hiss olunan Biləcik haqqında bunları deyir: “Biləcik tarixlə nəfəs alan, tarixlə iç-içə yaşayan güclü bir mədəniyyət coğrafiyasıdır. Daha bələkdə körpə ikən ananızın qucağında Şeyx Ədabalının yurduna səfər etməsinsə, sərin səvilər altındakı səssizliyin möhtəşəm hayqırışı sizə mütləq təsir edəcəkdir. Amma sonra özünüzü yalçın qayalıqların qanadları arasında hiss edəcək və ruhunuz mütəmadi olaraq qulaqlarınızda cingildəyən Qara Osman, Akçaqoca, Konuralp qazilərinin qılınc səslərində Vyanaya doğru qabaran buludlar kimi hərəkət edəcəkdir. Ovanın ortasında yüksələn bir təpənin başındakı məzarda yatan insanın ayaq tərəfində dua üçün əllərinizi açmağınız istəndiyində istər-istəməz Dursun Fakihin kim olduğunu düşünəcəksiniz. Əgər hər biçin sonunda qoşun-qoşun yollara çıxan və Söyüt düzünü qiyamət yerinə çevirən Kayılar (Oğuzların ən güclü tayfalarından biridir. Kayı hərfi mənasında güc, qüvvət və qüdrət mənasındadır. Oğuz xaqan dastanına görə, oğuz boylarının 24 tayfasından ikincisi, Mahmud Kaşqarlının “Divan-i Lügati-t-Türk” əsərinə görə isə oğuz boylarının 22 tayfasından ikincisidir. Rəşidəddinə görə, Kayıların simvolu şahinlərin ən böyüyü olan ağ şahindir) arasında bir uşaqsınızsa, ətrafınızda qopan bu həngəmənin səbəbkarı Ərtoğrul Qazinin dədəiniz olduğuna inandırılmışsınız. Günlərin bir günündə istər-istəməz dünən və bu gün, öz dünyamız, öz rüyamız, öz yolumuz kimi düşüncələrə qərqlənəcəksən. Öz bağçanızda açan rəngarəng çiçəklərdən bir rəng, bir az ətir, çox-çox sevgi və əlbəttə, həyəcan, hətta qəzəb mənliliyinizi və dünyagörüşünüzün formalaşmasında hər biri bir element təşkil edəcəkdir. Bu qədər yükü yer üzünü belə daşıya bilməz, sizin ürəyiniz necə daşısın? Lakin bütün məsələ ürəyinizdən qabarıb daşan bu duyğu, həyəcan və bilgi seli gah coşa, gah da durğun dənizlərə doğru dil və qələmlə axıda bil-

məkdir. Onsuz da yazmaq bir az da özümüzü ifadə etmək deyilmi?" [5].

Həsən Kayıhan tez-tez Bilgə Xaqan, Dədə Qorqud kimi epik nitq texnikasından istifadə edərək deyim, atalar sözləri və dialoqlarla romanın illüstrasiyasını zənginləşdirərək hadisənin daha inandırıcı və canlı olmasına imkan yaradır.

Həsən Kayıhanın 2006-cı ilə qədər səkkiz romanı işıq üzü görmüşdür:

1. "Yoklar". Yazıcının 1975-ci ildə yazdığı ilk romanıdır. Romanın ilk nəşri "Ötügen" nəşriyyatında, sonuncu nəşri isə 2006-cı ildə Ankarada "Elips" nəşriyyatında çap olunub. Roman 23 fəsil, 213 səhifədən ibarətdir.
2. "Zincir" (Zəncir). Romanın ilk nəşri 1977-ci ildə Töre-Dövlət Nəşriyyatı tərəfindən hazırlanmışdır. Roman 288 səhifə və 33 fəsildən ibarətdir.
3. Uyanmaq (Oyanış). Roman Töre-Dövlət Yayınları (Ankara, 1977) tərəfindən nəşr edildi. Yazıcının üçüncü romanı olan "Uyanmaq" 224 səhifədən ibarətdir və 1977-ci ildə yazılmışdır.
4. "Acı Su". Həsən Kayıhanın dördüncü romanı olan bu roman 1978-ci ildə Töre-Dövlət nəşriyyatlarında çap olunub və əsərin başqa nəşri olmayıb. Əsər 208 səhifədən ibarətdir.
5. "Qürbət ölümləri". İlk dəfə 1982-ci ildə "Uzak" nəşriyyatında çap olunan roman 2006-cı ildə Elips Kitap tərəfindən yenidən nəşr olunub. 26 fəsildən ibarət olan roman 203 səhifədir.
6. "Sultan". Romanın ilk nəşri 1984-cü ildə "Kölnədə bir qız" adı ilə çap olunub və 2006-cı ildə Elips Kitap tərəfindən yenidən nəşr edilib, 204 səhifədir.
7. "Aman bəylər". İki cildde yazılan roman daha sonra tək kitab halında nəşr olunmuşdur. Romanın ilk nəşri 1984-cü ildə Türk Ədəbiyyatı Vəqfi Nəşrləri tərəfindən hazırlanmışdır. "Elips Kitap"ın (Ankara, 2006) yeni görünüşlə oxucuya təqdim etdiyi roman 50 fəsil və 624 səhifədən ibarətdir.
8. Həsən Kayıhanın son romanı "Dönüş" 2006-cı ildə "Elips Kitap" tərəfindən nəşr olunub. Roman 27 fəsil və 405 səhifədən ibarətdir.

Sosial problemlərə realist prizmadan yanaşan yazıçı romanlarında milli-mənəvi şüuru ön plana çıxarmağa çalışmışdır. Həsən Kayıhanın romanlarının hər biri haqqında uzun-uzadı da-

nışmaq olar. Onun romanları tədqiqat işi üçün zəngin bir materialdır. Bu məqaləmizdə ilk dəfə "Kölnədə bir qız" adıyla nəşr olunan "Sultan" romanına iki mədəniyyət arasında qalan insanların daxili böhranını ifadə etməsi baxımından orijinal bir mətn olduğu üçün ona üstünlük verdik.

"Sultan" romanının ideya-məzmun xüsusiyyəti. Müəllif maddi imkansızlıq ucbatından vətənidən uzaqda yaşamaq məcburiyyətində qalan insanların yaşadıkları sıxıntılara, əzablara, şəxsiyyət böhranlarına diqqət çəkmək istəyir. Almaniyada çalışan türklər üçün romanda sürgün gah öz kimliyini qoruyub saxlamaq uğrunda mübarizə, gah vətən həsrəti, gah da insanı udub aparan burulğan təsiri oyadır. Kimisi xaricdə olmağın bütün çətinliklərinə baxmayaraq, şəxsiyyətini qoruyub saxlasa da, kimisi də qürbətənin bu girdabında özünü itirir.

"Sultan" romanı qürbətdə yaşamağın çətinliklərini, xüsusilə gənclərin yaşadıkları mədəni böhranı göstərmək məqsədilə yazılmışdır. Ailəsinə dolandırmaq üçün ölkə həududlarından kənardə mədəni dəyərlərini yaşadaraq işləyən insanların həyat qarşısındakı çətinliklər və bu böhrandan çıxış yolu axtarmaq cəhdi mövzunun mahiyyətini təşkil edir.

Romanda Almaniyanın Köln şəhərində yaşayan bir türk ailəsinin mədəniyyətlərarası münasibətə zəminində dağılmasından bəhs edilir. Ailə başçısı Dəmirəğa və həyat yoldaşı Tənzil xanım ənənəvi bir türk ailəsinə təmsil edirlər. Ailənin qızı Sultan dostu Jozefin təsiri ilə tədricən öz mədəniyyətindən uzaqlaşır və getdikcə degenerasiyaya uğrayır. Tənzilə xanım və Dəmirəğa bu təhlükəli vəziyyətdən çox narahatdırlar. Qızlarının getdikcə onlardan uzaqlaşdığını görəndə ata-ana mənəvi əzab çəkir. Dəmirəğa qızının düşdüyü vəziyyətə Jozefinin səbəb olduğunu bildiyi üçün ondan ayırmağa, qızını evdən çıxartmamağa çalışır, amma müvəffəq ola bilmir. Çarəsiz qalan Dəmirəğa Reyn çayının sahilində aldığı köhnə evi təmir edir və bütün ailə həmin evə köçür. Dostu Jozef ilə burada görüşə bilməyən Sultan məktəblərin açılacağı günü səbirsizliklə gözləyir. Evi dolandırmaq üçün ərinə kömək edən Tənzilə xanım da evlərinin yaxınlığındakı tarlada işləməyə başlayır. Məktəblər başlayandan sonra Jozeflə sərbəst görüşməyə başlayan Sultan bir gün rəfiqəsi Bettininin təklifi ilə Jozefin evinə gedir. Bu evdə gecəni Jo-

zəflə keçirir. Bu hadisədən sonra Sultan ailəsindən tamamilə uzaqlaşmağa başlayır.

Bir müddət sonra rəfiqəsi Bettinanın Yusiflə münasibət qurmağa başladığını öyrənən Sultan Jozefdən ayrılır. Bu ayrılıq onun çox sıxıntılı anlar yaşamasına və şüursuz hərəkət etməsinə səbəb olur. Əvvəllər insanlardan, xüsusən də kişilərdən qaçan Sultan geri dönüşü olmayan bir yola girdiyini düşünür. Bir gün Sultanı əcnəbi kişinin maşınında görən Tənzilə xanımın əsəbləri pozulur. Qızının evli bir adamla olduğunu öyrənən Dəmirağanın da dünyası başına yığılır; çünki o, qızına həmişə güvənmiş və ona böyük ümidlər bəsləmişdir.

Tənzilə xanım qızını Türkiyədə öz yerlilərdən birinə ərə vermək qərarına gəlir. Vəziyyətdən ancaq Türkiyəyə qayıtdıqdan sonra xəbər tutan Sultan anasının onu bədbəxt etdiyini düşünür. Məcburiyyət qarşısında qalaraq ərə gedən Sultan bir yol tapıb Almaniyaya qaçır və tanımadığı insanların yanında yaşamağa başlayır. Bir müddət sonra burada tanış olduğu hindli Gurmukh, inanclarına olan bağlılığı ilə Sultanı heyran edir. Qarşılaşdığı hindli Sultanın yaşadığı həyatını, mədəni dəyər və inanclarını sorğulamasına səbəb olur.

Sultan yaşadığı səfil həyatdan usandığını və ailəsi üçün çox darıxdığını hiss edir. Çəkdiyi həsrətlə ailəsini görməyi qərara alır. Lakin içindəki qorxu evlərinə getməsinə əngəl olur. İlk olaraq bacısı Mələyin oxuduğu məktəbə gedir. Bacısı ilə görüşən Sultan Mələyin təkidi ilə evlərinə gəlir. Dəmirağa və Tənzilə xanım təəcüblənsələr də, qızlarını gördükləri üçün çox sevinirlər. Sultan peşman olduğunu, evinə, ərinin yanına qayıtmaq istədiyini bildirir. Roman Sultanın ərinin yanına qayıtması ilə bitir.

Əsərdə Anadoludan Almaniyaya işləmək və ailəsini dolandırmaq məqsədilə gələn işçilərə olan münasibəti müəllif Dəmirağanın təmsalında ifadə etmişdir. “Dəmirağa bu ölkədə əcnəbi olduğunu heç vaxt unutmadı. Ağır xəstələnənə qədər həkimə getmədi, dincəlmədi, yalan danışmaq işdən yayınmadı. Dəmirağa bildirdi ki, alman müdiri ona verdiyi pulları qara qaşlarına, qara gözlərinə verməmişdir; Əgər səni sevirik dedilərsə, bu o deməkdir ki, biz sənin işini sevirik” [4, s.2]. Bu sözlərlə Almaniyaya gələn qürbətçilərə insan olaraq deyil, bir işçi olaraq baxıldığını, insanlıqından ziyadə, əməyinə dəyər verildi-

yini göstərir. H.Kayhan Almaniyada yaşayan türklərin həm iş yerində, həm də qonşuluq münasibətlərində mehriban olduqlarını, lakin bir parça çörək üçün hər cür çətinliyə qatlandıqlarını yazır. Türk işçilər iş yerlərindəki iğtişaşlardan qurtulub evlərində dinclik axtardıqlarında bu səfər qonşuları rahatlıq vermir. Müəllif Dəmirağanın qonşularının münasibətlərindən nə qədər narahat olduğunu belə ifadə edir: “Əslində, söhbət dünən və bu gündən getmirdi. Onun bu evə köçdüyü ilk gündən dava-dalaş davam edirdi. Dincliyi qalmamışdı” [4, s.8], – deyərək almanlarla türklər arasındakı qonşuluq münasibətlərinin nə qədər pis olduğuna diqqət çəkir.

Dəmirağa və Tənzilə xanım qızlarının türk milli dəyərlər çərçivəsində və türk adətləri ilə yetişmələrini arzu edir. Lakin Sultanın başqa coğrafiyada və fərqli bir mədəniyyət içində türk milli və mədəni dəyərlərinin öz mahiyyətini itirməməsi çətinləşir. Romanın baş qəhrəmanı və romana adı verilən Sultan üçün qürbət özündən, kimliyindən, milli mənsubiyyətindən uzaqlaşmaq, başqa mədəniyyətlərin təsirində qalaraq öz dəyərlərinə biganə qalmaq, nəhayət, özünü tapıb, milli-mədəni mənsubiyyətini dərk edib vətənə qayıtmaq deməkdir.

İki mədəniyyət arasında cırpınan insanların yaşadığı böhran

Dəyişikliklərin ümumiyyətlə mənfi xarakter daşdığı romanda yad ölkədə yaşayıb pul qazanmaq məcburiyyətində qalanların həsrəti, dilini, dinini yaşatmaq üçün apardıqları mübarizə emosional ifadələrlə oxucuya təqdim olunur. Dəyişmək, özündən uzaqlaşmaq və alman kimi yaşamaq bu insanların ən böyük qorxusudur. Bu prosesdə bəzi insanlar bütün çətinliklərə rəğmən, adət və ənənələrinə sadıq qalaraq həyatlarını davam etdirirlər, bəziləri isə bu yad diyarın həyatın axarına qapılaraq kimliklərini itirirlər. Bir zamanlar yad mədəniyyətin cazibəsinə qapılan Sultan yaşadığı hər neqativ hadisə qarşısında ümitsizlik və ziddiyyətlər yaşamışdır. Müəllif Sultanın çarəsizliyini və iki mədəniyyət arasında yaşadığı dilemmayı belə təsvir edir: “Sultan nə edə bilərdi? Bu iki dünyanın ortasında zəif bir maqnit kimi titrəyərək qalmamı? Axı belə bir seçimə haqqı varmı? O, dilsiz qalmış, yeganə müqaviməti acı tənhalıqdan ibarət olan dünyaya sığınmalıdır?” [4, s.79].

Ənənəvi dəyərlərə sadıq qalmaq və müasir həyatın tələblərinə uyğunlaşa bilməyin çətinliyi də Sultanda daxili böhrana səbəb olur. İki fərqli həyat tərzində qalan Sultan zaman-zaman ənənəvi və müasir həyat tərzini sorgulayır. Sultan müasir həyatın cazibəsindən çıxıb bilmir. Amma o, bir tərəfdən də türk qızı olaraq üzərinə düşən məsuliyyəti gözdən keçirir. “Türk qızı kimi yaşamağın müəyyən qaydalarla riayət etməyi tələb etdiyini və bu qaydalarla daha uzunömürlü xoşbəxtliyin əldə oluna biləcəyini deyən ikinci səs onun içindən tamamilə yanlış ola bilməz. Amma bu səs o qədər zəif və təsirsiz idi ki, Sultana hakim ola bilməzdi” [4, s.76]. H.Kayıhan romanda Sultanın seçimində hansı istiqamətə yönələcəyinə dair müəyyən işarələr verir.

Sultan yaşadığı ağrı-acılardan, uğradığı istismardan qaçaraq Allaha sığınır. Lakin burada da tərəddüdə düşür və içindəki təlatümlər onu böhrana sürükləyir. Yaşadığı utancverici şeylərdən sonra Allaha yönələrək gözəl şeylər arzu etməyi özünə ar bilir. O, “sənin kim olduğundan xəbərin varmı? Hansı bataqlıqlara, çirkəbə girib çıxdığının fərqi belə deyilsən! Sara kim, Sən kim?! (Sara Hz.İbrahimin xanımı) Allah deyirsən, Allahu Əkbər deyirsən, amma bunların mənasını belə bilmirsən. Axı, sən necə insansan? Belə necə yaşayacaqsan?” [4, s.192] – deyərək ürəyində yaşadıklarının mühakiməsini edir və heç bir şəkildə özünə haqq verə bilmir. Burada yazıçı daxili monoloqa yer verərək mətni daha həyəcanlı hala gətirir və obrazın daxili aləmini açır. Əsərdə Sultanın dualarına diqqət etdikdə İslam-türk mədəniyyətindən və dini terminologiyasından ziyadə Tövratda keçən dualardan istifadə etdiyini görürük. Sultan Tövrata ən az bir yəhudi qədər hakimdir. İslam-türk ailə ənənəsi içində doğulub və bu inanc çərçivəsində yaşamağa məcbur olarkən, o, iki dini inancın və müxtəlif mədəniyyətlərin təsirində qalır. Öz dini-mədəni dəyərlərini bilməyən gənc qızın ailəsindən fərqli olaraq başqa dəyərlər kontekstində yetişməsi həyatında və daxili aləmində böhranlara səbəb olur. Əslində, bunun səbəbi geniş və aktual bir problemdir. Sultan savadsız bir ailədə, savadsız bir ananın yetişdirdiyi qızıdır. Məhz onun fikir dolaşılıqlığına səbəb olan din amili də anasının cahilliyi ucbatından din öyrənməsi üçün protestan bir rahibə təslim edilir. Daha sonra oxuduğu məktəbdə və yoldaşla-

rının arasında yaşadığı yetərsizlik, əksiklik kompleksini paylaşacağı, mədət umacağı, fikir alacağı bir anasının deyil, əksinə, onun yerinə özünün yerli adət və ənənələrini, dəyərlərini təzyiq göstərərək tətbiq edən, Sultanın dərini anlamayan, daxili çalxantılarını görməyən cahil bir anasının olması onu fəlakətlərin qorxunc dalğaları içində dərinliyə, böhrana çəkir. Yazıçı burada digər bir məsələ kimi qızların oxuması, dünyagörüşlərini artırması və cəmiyyətə güclü fərdlər verə biləcəyi problemini bir daha diqqətə çatdırmış olur.

Ətrafındakı türk ailələrinin qadına münasibəti də Sultanı narahat edir. Ailəsinin sözündən çıxmayan, bir mal kimi satılan, başqaları üçün yaşayan, hətta Sultana görə yaşamağı bilməyən qızlar və qadınlar kimi yaşamayacağını, sərbəst və gözəl bir həyat yaşayacağını xəyal edir. Əlbəttə, bütün bunlar Sultanın öz dəyərlərini doğru tanımadığı üçün özünü bu dəyərlərə aid hiss etmir, lakin qarşısındakı dəyərləri də tam olaraq tanımır, gəncliyinin verdiyi cəsarət və cahilliklə özünü fırtınanın qoynuna atır və boş xəyallar onu bataqlığa və daxili böhrana sürükləyir. Burada fransız sosioloqu Durkheimın “anomie” teorisini ilə qarşılaşırıq. Durkheim ilə birlikdə ortaya çıxan “anomie” sözünün mənası normasızlıqdır. Normal cəmiyyətdə dəyərlər qorunub saxlanır, lakin sosial nəzarət zəiflədikdə, mənəvi və siyasi məhdudiyyətlər aradan qalxdıqda anomie (normasızlıq) özünü büruzə verir və xüsusilə sənayeləşmə və urbanizasiya kimi sürətli sosial dəyişikliklər zamanı, ənənəvi normaların işləmədiyi və ya yox olduğunda özünü göstərir [2, s.86]. Sultan da Anadolunun ucqar bir kəndindən gələn bir qız olaraq, doğulduğu mədəniyyətdən uzaqlaşdığı, yalnızlaşdığı və xoşbəxtliyi fərqli yerlərdə axtaran, əxlaq normalarından uzaqlaşan bir qızıdır. Lakin istər Qərb, istərsə də Şərq olsun, hər cəmiyyətin özünün əxlaq normaları vardır. Bu normalar tərk edildikdə normasızlıq, yəni anomie yaşanır. Bunu da H.Kayıhan Sultan obrazının timsalında mükəmməl bir şəkildə vermişdir.

Sultan özü ilə birlikdə ailəsini də çıxılmaz vəziyyətə salır. Əslində, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Sultanın dəyərlərindən ayrılmasında ailəsinin də böyük payı vardır. İlk olaraq onu anlamayan və yerli adətlərlə tərbiyə etməyə çalışmayan mühafizəkar bir ana obrazı var. Digər tə-

rəfdə isə ananın kor-koranə tələbkarlığı qarşısında qızına qarşı sonsuz güvəni olan, ona böyük ümidlər bəsləyən və qızının yanlış bir hərəkət etməyəcəyini düşünərək onu sərbəst buraxan bir ata vardır. Ailədə olan bu iki fərqli davranış da Sultanın fikirlərində yaranan çəşqınlığı daha da gücləndirir. Burada da müəllif ailələrdə uşaq tərbiyəsinin doğru verilməsinin, ana və atanın bir hədəfə vurmasının əhəmiyyətini diqqətlərə çatdırır. İki fərqli düşüncə ilə verilən tərbiyə nəticəsində pis yollara düşən Sultanın timsalında müəllif, uşaq tərbiyəsində ailənin mühüm rolu məsələsini qabardır. Övladın aldığı yanlış tərbiyə nəticəsində başına gələn hadisələr, əlbəttə ki, ailəni də dərinlən sarsıdır. Necə ki, Sultanın düşdüyü vəziyyət Dəmirəğaya və Tənzilə xanıma da pis təsir edir. Onlar qızlarının başına gələn fəlakətin səbəbini milli və mənəvi dəyərlərini qürbət ölkədə qoruyub saxlaya bilmədiklərində və dəyərlərinə sahib çıxmadıqlarında görürlər. Bunu Dəmirəğanın daxili monoloqundan aydın görə bilərik. “Allahım! Xeyirli övlad, düzgün dövlət dilərdi anam səndən! Mən də onları diləməliydim. Sağlıq, dinc həyat, alın açıqlığı dilərdi atam... Mən də onları diləməliydim! Paxılın kəm gözündən, fəsadımın fəsadından, böhtançının şərindən, görünməz qəza və bəlalardan sənə sığınırım ayətini öyrəndiyim uşaqlığımda... Hər zaman sənə sığınmalıydım! Mal da sənin, mülk də sənin. Bu dünya nədir ki?... Nə üzlə çıxacağam hüzuruna? Ömür boyu uşaqlarım üçün çalışmışam. Bütün bu illər ərzində alnım səcdəyə neçə dəfə dəydi? Qızımın günahlarını çiynimə yüklədiyim zaman mən neylərəm?” [4, s.126].

Qürbət diyarda qızının yaşadığı mədəni böhranı anlamadan onu təzyiqlik altında saxlamaqla qoruya biləcəyini düşünən cahil Tənzilə xanımın düzgün tərbiyə verə bilməməsi nəticəsində Sultan yanlış yollara düşür. Öz dinini öyrədə bilməyən və yenə cahilliyi nəticəsində balaca Sultanı kiçik yaşlarında dinini öyrənsin deyə, protestan bir rahibəyə təslim etməsi də qızın mənəvi yöndə yaşadığı böhranın səbəbidir.

Əsərdə müxtəlif mədəniyyətlərlə təmas məruz qalan, öz dəyərlərini də bilmədiyini üçün mədəni və mənəvi baxımdan daxili böhran yaşayan insanlar, xüsusilə gənc qızlar Sultan obrazının timsalında verilmişdir. İstənilən halda bir insan dünyagörüşünün formalaşmasında və baş-

qa mədəniyyətlərə inteqrasiya müddətində, ilk növbədə, öz dəyərlərini yaxşı bilməlidir. Əks halda, romanın baş qəhrəmanı Sultan kimi yolunu aza və böhrana düşə bilər.

Əsərin sənətkarlıq xüsusiyyətləri yönündən təhlili

Yazıcının məqsədi digər əsərlərində olduğu kimi, “Sultan” romanında da oxucusuna mesaj verməkdir. Buna görə də, əsasən, ziddiyyətli fikirlərin çarpışmasıyla qarşılaşırıq. Romanda müəllif baş qəhrəman Sultanın doğru yolu çox çətin imtahanlardan keçdikdən sonra tapdığını, lakin son ana qədər yaşadığı daxili böhranı obrazlı şəkildə, sadə və lakonik bir dillə ifadə etmişdir. Dil məsələsinə xüsusi əhəmiyyət verən yazıçı, dilə canlı varlıq kimi yanaşır və istifadə edərkən də dilin zənginləşməsinə xidmət etməyi qarşısına məqsəd qoyur. Bir də ən əsası milli dəyərlərə söykənən, milli ruhun daşıyıcısı olan söz və ifadələr H.Kayıhan dilinin əsasını təşkil edir. H.Kayıhan “Sultan” romanında monotonluğa düşməmək üçün bir neçə ifadə texnikasından istifadə edir. Qısa cümlələrlə monoloqlara yer verərək obrazın daxili aləminin açılmasına imkan yaratmışdır. Yazıçı romanda müqayisə, bənzətmə, kinayə, təzad kimi bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə etmişdir.

Romanda verilən təsvirlər olduqca canlı və inandırıcıdır. Təsvir etdiyi məkanlar orada yaşayan insanların həyat tərzini və ruh aləmini əks etdirir. Əsərdə yazıçı Almaniyaadakı köçkün türk ailələri və ayrılıqda fərdlərinin sosial həyatını təsvir edir. Qərb mədəniyyətinə yanlış inteqrasiyanın doğurduğu ağır fəsadlardan biri olan əxlaq normalarının çürüməsi, bunun sayəsində cəmiyyətdə və fərdlərin daxili aləmində yaranan mənəvi aşınmalar, eybəcərliklər “Sultan” romanında çılpalığı ilə verilmişdir.

Həm janr-struktur, həm də ideya-məzmun cəhətdən qloballaşan dünyanın təzadları fonunda aşınan milli-mənəvi dəyərlərin müdafiəçisi mövqeyindən çıxış edən H.Kayıhan əsərdə Almaniya da yaşayan türk köçmən ailələri və xüsusilə də gəncləri iki ayrı aspektdən təsvir və təhlil etmişdir. “Sultan” romanı milli-mənəvi dəyərləri, milli özünəqaydışı, milli genetik yaddaşın oyanışını əks etdirir. Bununla da müəllif milli-mənəvi dəyərlərinə bağlı olan bir şəxsiyyət kimi əsərdə qarşısına qoyduğu hədəfə çatmışdır.

Nəticə / Conclusion

H.Kayıhanın geniş bədii ümumiləşdirmələrlə zəngin “Sultan” romanında çağdaş dövrün aktual problemlərindən biri olan mədəni böhran mə-nəvi-psixoloji və sosial aspektdə öz əksini tapmışdır. Qərbə yanlış inteqrasiyanın doğurduğu acı fəsadların başında əxlaq normalarının laxlanması, cəmiyyətdə və fərdlərin daxili aləmində yaranan mənəvi aşınmalar, eybəcərliklər H.Kayıhanın “Sultan” romanında toxunduğu ağırlı problemlərdəndir.

Sevdiyi ölkəsini müəyyən səbəblərdən tərk edərək, Almaniyada məskunlaşan Həsən Kayıhan burada türk insanının ailə və ictimai həyatda yaşadıklarını müşahidə edir. Yazıçı iqtisadi çətinliklərdən dolayı vətəmindən ayrılaraq işləmək üçün Almaniyaya gələn və fərqli mədəniyyətlə qarşılaşan, kimlik böhranı yaşayan insanların başına gələn hadisələri obyektiv şəkildə öz prizmasında təsvir etmişdir.

Ədəbiyyat / References

1. Aybirdi, M. “Gurbete Açılan Penceremiz Hasan Kayıhan İle Söyleşi”. Töre Dergisi, Nisan, 2012.
2. Kabaklı, A. Türk Edebiyatı 5. – İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2006.
3. Kayıhan, H. Sultan romanı. – Ankara: Elips Kitab, 2006.
4. Sezer, G. <http://www.Hasan-kayihan.com> “Renkler Ülkesi Dergisi”nden-Hasan Kayıhan ile Söyleşi”, 2019.

Внутренний кризис людей меж двух культур на чужбине в романе «Султан» Гасана Кайыхана

Сария Гюндюгду

Доктор философии по филологии, доцент

Институт востоковедения имени академика З.М.Буниятова НАНА

E-mail: seriyye@yahoo.com

ORCID: 0000-0003-2550-0311

Резюме. Сегодня в результате глобализации межкультурные связи и противостояние в мире, вопрос этнического и религиозного осознания, массовые миграции говорят о сложившемся новом устройстве. Исторически сложилось, что по разным причинам в мире происходило переселение из одного места в другое. Но большинство из них происходило в XX и XXI вв. С 1961 г. началось переселение в Германию в основном Анатолийских турок из-за трудных жизненных социально-экономических причин. Это переселение считается самым крупным в истории Турции. Обращение вновь к истории показывает, что жизнь и быт переселенцев, радости и печали, тоска по родине, проблемы проживания в новом обществе встречаются именно в дастанах, ашугской поэзии, рассказах и сказках, считающихся литературными памятниками. Жизнь турецких переселенцев в Германии отражена в романах того времени, рассказах и стихах, и в малом количестве даже в театральных постановках. Произведения, созданные в Германии, которая стала для эмигрантов и впоследствии для их детей второй родиной, знакомят нас с жизнью этих людей. Созданная в Германии турецкая литература в аспекте концепции переселения на деле раскрывает проблемы индивидуальных различий между личностями, образовавшихся в результате индустриализации в современных сообществах.

В статье привлечён к исследованию роман Г.Кайыхана «Султан», повествующий о жизни турок в эмиграции.

Ключевые слова: Германия, две культуры, «Султан», национально-нравственные ценности, внутренний кризис